4. ISPEC INTERNATIONAL CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENTIFIC RESEARCH

November 14-15, 2023 / Ganja State University, Azerbaijan

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Cansu TUTKUN

ISBN: 978-1-955094-61-0

www.ispecongress.org/science

Copyright © Liberty

4. ISPEC INTERNATIONAL CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENTIFIC RESEARCH

November 14-15, 2023
Ganja State University, Azerbaijan

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Cansu TUTKUN

01.12.2023
by Liberty Academic Publishers
New York, USA

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2023
The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.

ISBN: 978-1-955094-61-0

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

4. ISPEC INTERNATIONAL CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENTIFIC RESEARCH

DATE and PLACE

November 14-15, 2023 / Ganja State University, Azerbaijan

ORGANIZATION

ISPEC INSTITUTE

GENERAL COORDINATOR

Assoc. Prof. Dr. Seyithan SEYDOŞOĞLU

COORDINATORS

Gönül EDEŞLER
Neslihan BALCI

NUMBER of ACCEPTED PAPERS - 229

NUMBER of REJECTED PAPERS - 20

PARTICIPANT COUNTRIES

Türkiye-100, Albania-3, Algeria-1, Argentina-1, Azerbaijan-30, India-7, Indonesia-70, Iraq-1, TRNC-1, Morocco-1, Pakistan-4, Romania-5, Saudi Arabia-1, Serbia-2, Ukraine-1, Vietnam-1

ORGANIZING BOARD

Assoc. Asif Javadov - Rector's chief adviser
Elsever Nagiyev - Advisor to the Rector
Assoc. Professor Vasif Hasanov - Director of the Department of Innovations
Ruslan Mammadov - head of the international relations department
Razim Aliyev - head of the department of transfer and marketing of innovative technologies
Aynur Gasimova - Head of the Information Resources Formation Department
Asif Hasanov - Head of the Department of Information and Communication Technologies
Parviz Adigozalov - Chairman of the Student Trade Union Committee

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Telman Quliyev - Azərbaycan dili kafedrasının müdiri
Prof. Yadigar Əliyev - Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi
Dos. Zakir Ələsgərov - Filologiya fakültəsinin dekanı
Dos. Urfan Həsənov - Tarix coğrafiya fakültəsinin dekanı
Dos. Zümrüd Cavadova - Psixologiya kafedrasının müdiri
Dos. Cavid Bağırov - Sosial fənnlər kafedrasının müdiri
Dos. Emma Aslanova - Azərbaycan tarixi kafedrasının müdiri
Dos. Etibar Musayev - Ümumi tarix kafedarsının müdiri
Dos. Yeganə Əliyeva - Coğrafiya kafedrasının müdiri
Dos. Səba Namazova - Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının müdiri
Dos. Sevda Kazımova - Lesika və ölkəşünaslıq kafedrasının müdiri
Dos. Zahirə Əliyeva - Praktik xarici dillər kafedrasının müdiri
Dos.(attes-sız) Elnarə Abdullayeva - Qramatika və ingilis dilinin tədrisi kafedrasının müdiri
Prof. Dr. Arzu OZYUREK- Karabuk University
Prof. Dr. Orhan DENGIZ- Ondokuz Mayis University
Prof. Dr. Rupesh G. Mahajan- Savitribai Phule Pune University
Prof. Dr. Ruveyde TUNCTURK- Van Yuzuncu Yil University
Prof. Dr. Sudi APAK- Istanbul Esenyurt University
Assoc. Prof. Dr. Ahmet CELIK- Firat University
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Hakan OZKAN- Istanbul Gedik University
Assoc. Prof. Dr. Ahmad Deylami- Qom University
Assoc. Prof. Dr. Betul OZER- Kirklareli University
Assoc. Prof. Dr. Gokce CEREV- Kocaeli University
Assoc. Prof. Dr. Madhu JHA- Delhi University
Assoc. Prof. Dr. Mevlut ALBAYRAK- Ataturk University
Assoc. Prof. Dr. Muhammet Ali GUNDESLI- Gaziantep University
Assoc. Prof. Dr. Omer Gokhan ULUM- Mersin University
Assoc. Prof. Dr. Ridvan KOCYIGIT- Ataturk University
Assist. Prof. Dr. Abdullah ALTUNHAN- Mardin Artuklu University
Assist. Prof. Dr. Ayse ULGEN- Girne Amerikan University
Assist. Prof. Dr. Huseyin Cagan KILINC- Istanbul Esenyurt University
Assist. Prof. Dr. Kiran PANCHAL- Sarda University
Assist. Prof. Dr. Mitat AKKOC- Malatya Turgut Ozal University

Assist. Prof. Dr. Mustafa CICEKLER- Kahramanmaras Sutcu Imam University
Assist. Prof. Dr. Mustafa MAKAV- Kafkas University
Assist. Prof. Dr. Selcuk TOPAL- Van Yuzuncu Yil University
Assist. Prof. Dr. Suleyman ADAK- Mardin Artuklu University
Assist. Prof. Dr. Saban KILIC- Siirt Training and Research Hospital
Assist. Prof. Dr. Yagmur ERIM KOSE- Van Yuzuncu Yil University
Lect. Bulent MATPAY- Van Yuzuncu Yil University
Dr. Binyam ZIGTA- Wolaita Sodo University
Dr. Eugene Sviyazheninov- Russian Academy of Sciences
Dr. Hassan HOSSEINZADEH- Wollongong University
Dr.PL. MEENAKSHI- Avinashilingam Institute for Home Science and Higher Education for Women
Dr. Olubunmi.T. OLORUNPOMI- Nigeria Police Academy
Dr. Rasheedul HAQUE- MAHSA University
Dr. Shivani DESAI- Patil Institute of Pharmaceutical Sciences and Research
Dr. Vladimir SAVELJEV- Konyang University
Dr. Yogita Mukundraj AHIRE- PVG College of Engineering

4. ISPEC INTERNATIONAL CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENTIFIC RESEARCH

November 14-15, 2023
Ganja State University, Azerbaijan

CONGRESS PROGRAM

Zoom Meeting ID: 860 5266 6988
Zoom Passcode: 141516
https://us02web.zoom.us/j/86052666988?pwd=a2RqbzVENjAwNC91R2piYTY0NS80dz09

Participant Countries: 16 countries
Türkiye, Albania, Algeria, Argentina, Azerbaijan, India, Indonesia, Iraq, TRNC, Morocco, Pakistan, Romania, Saudi Arabia, Serbia, Ukraine, Vietnam

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için https://zoom.us/join sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler - TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğini kullanabilmelisiniz.
- Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir.
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır.

Important, Please Read Carefully

- To be able to attend a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Zoom'a giriş yapmadan önce lütfen örnekteki gibi salon numaranızı, adınızı ve soyadınızı belirtiniz
Before you login to Zoom please indicate your hall number, name and surname

exp. H-5, Mohsen Askari

-OPENING CEREMONY-

DATE: 14.11.2023
BAKU TIME: 10:30-11:30
PLACE: GANJA STATE UNIVERSITY, AZERBAIJAN

Assoc. Prof. Dr. Asif Cavadov
Rector's chief advisor, Ganja State University

Assoc. Prof. Dr. Fatih Çağatay BAZ
Osmaniye Korkut Ata University

Elvan CAFAROV
Head of IKSAD Azerbaijan

Prof. Dr. Elvan Yalçınkaya
Erciyes Üniversitesi

Dr. Mustafa Latif EMEK
President of IKSAD Institute

BİRİNCİ UMUMÎ MÜFETTİŞLİK BAŞMÜŞAVİRİ FAZLI BEY'İN GÜNEY AZERBAYCAN HAKKINDAKİ TESPİTLERİ (13 OCAK 1934)

Doç. Dr. Ferit YÜCEBAŞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi)
ORCID: 0000-0002-4645-1734

Özet
Güney Azerbaycan, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan topraklarından ayrılmış bir bölgenin adı olarak bilinir. Azerbaycan topraklarının kuzey tarafı bugünkü Azerbaycan topraklarında, güney tarafı ise bugünkü İran topraklarında kalmıştır. Tarih boyunca birçok Türk devlet ve topluluğuna ev sahipliği yapan Azerbaycan coğrafyası, Türkiye ile Türkistan Türkleri arasında siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlantıyı sağlama açısından oldukça önemli bir bölgedir. Bölgenin Türkiye ve Türk dünyası açısından önemini ortaya koymaya çalışan Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri Fazlı Bey'in hazırlamış olduğu rapor bu açıdan oldukça değerli olup Türk dünyasına rehber olma özelliği taşımaktadır. Fazlı Bey, 1933 yılının sonlarında bir heyetle Türkiye-İran Daimi Hudut Komisyonu toplantısına katılmak üzere Makü'ye gitmiş ve burada edinmiş olduğu gözlemlerini raporuna aktarmıştır. Fazlı Bey, bölgede bulunan Azerbaycan Türkleri ile ilgili gözlemlerini dönemin Türkiye Başbakanı olan İsmet İnönü'ye bir rapor halinde sunmuştur. Bu raporda, Azerbaycan Türklerinde Türklük fikrinin oldukça kuvvetli olduğu üzerinde durulmuş ve Fars baskısına rağmen Türkçe'nin yaygın olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Raporda, Türk dilinin hâlâ anlaşma dili olarak Suriye, İran, Kafkasya ve Orta Asya'da varlığını devam ettirdiğine dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin Türk dilinin korunması konusunda ihmalkâr davranmaması gerektiği belirtilmiştir. Fazlı Bey, Azerbaycan Türklerinin Türkiye ile Türkistan arasında bir ulaşım hattı üzerinde bulunduğunu, bunların kendilerini muhafaza etmeleri için Türkiye'nin birtakım girişimlerde bulunması gerektiğini tavsiye etmiştir. İran hükümetinin baskılarından dolayı Azerbaycan Türkleri zor günler geçirmiştir. Fazlı Bey, Türkiye'nin bölgedeki Türklerle yakından ilgilenmesini ve bunun için bölgeye dergi ve kitapların gönderilerek okullar açılmasını vurgulamaya çalışmıştır. Fazlı Bey, resmi görevliler dışında genel olarak herkesin Türkçe konuştuğunu ve kendilerine yakın ilgi gösterildiğini belirtmiştir. Bu çalışmada, 1933 yılında resmi bir görev için bir heyetle Makü'ye giden Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri Fazlı Bey'in tespitlerinin Türkiye ve Türk dünyası açısından önemi üzerinde durulacaktır.
Anahtar Kelimeler: İran Türkleri, Güney Azerbaycan, Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri Fazlı Bey.

FAZLI BEY'S FIRST GENERAL INSPECTOR GENERAL ADVISOR'S FINDINGS ABOUT SOUTH AZERBAIJAN (JANUARY 13, 1934)

Abstract
Southern Azerbaijan is known as the name of a region separated from Azerbaijani territory by the 1813 Gulistan and 1828 Turkmenchay treaties. The northern side of the Azerbaijani lands remained in today's Azerbaijani lands, and the southern side remained in today's Iranian lands. The geography of Azerbaijan, which has hosted many Turkish states and communities throughout history, is a very important region in terms of providing political, social, cultural and economic connection between Turkey and Turkestan Turks.

The report prepared by Fazlı Bey, Chief Counsel of the First General Inspectorate, who tried to reveal the importance of the region for Turkey and the Turkish world, is very valuable in this respect and serves as a guide to the Turkish world. Fazlı Bey went to Maku with a delegation at the end of 1933 to attend the Turkey-Iran Permanent Border Commission meeting and transferred the observations he made there to his report. Fazlı Bey presented his observations about the Azerbaijani Turks in the region in a report to İsmet İnönü, the Prime Minister of Turkey at the time. In this report, it was emphasized that the idea of Turkishness was very strong among Azerbaijani Turks and it was stated that Turkish was widely used despite Persian pressure. In the report, it was pointed out that the Turkish language still continues to exist as a treaty language in Syria, Iran, the Caucasus and Central Asia, and it was stated that Turkey should not be negligent in the protection of the Turkish language. Fazlı Bey advised that Azerbaijani Turks were on a transportation line between Turkey and Turkestan and that Turkey should take some initiatives to protect themselves. Azerbaijani Turks have had a hard time due to the pressures of the Iranian government. Fazlı Bey tried to emphasize that Turkey should pay close attention to the Turks in the region and that for this purpose, magazines and books should be sent to the region and schools should be opened. Mr. Fazlı stated that, except for the officials, everyone generally spoke Turkish and that close attention was paid to them. In this study, the importance of the findings of the First General Inspectorate Chief Counsel Fazlı Bey, who went to Maku with a delegation for an official duty in 1933, will be emphasized for Turkey and the Turkish world.
Keywords: Iranian Turks, Southern Azerbaijan, First General Inspectorate Chief Counselor Fazlı Bey.

GİRİŞ

İran coğrafyası, tarih boyunca birçok Türk devlet ve hanedanlığının yönetiminde olmuştur. Bu coğrafya Türkiye ile Türkistan coğrafyasının irtibatı açısından son derece önemlidir. İran nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Türklerin, İran'ın değişik bölgelerine yayıldıkları gibi özellikle kuzey batı bölgesinde yoğun olarak yaşadıkları bilinmektedir. Kaçar hanedanlığının (1796-1925) İran siyasi tarihinde var olduğu süre boyunca Türkler gerçekten de ülke nüfusunun önemli bir kısmını teşkil ettiler. Ancak Kaçarlardan sonra Türklerin nüfus ve nüfuz etkilerinde hızlı bir düşüş meydana geldi.

Azerbaycan bölgesinin Türklerle tanışması M.Ö. IV. yüzyılda söz konusu olmuştur. Bölge, X. yüzyılın başlarından itibaren ise Türkleşmeye ve akabinde de Türk yurdu olmaya başlamıştır. Esasen Azerbaycan zikredilen tarihlerde Abbasilerin kontrolü altında olup bölgede ilk İslâm hâkimiyeti Hz. Ömer döneminde, 642 yılında başlamıştır (Belâzürî, 1987, s. 308-309; Öntürk, 2018, s. 84). Azerbaycan daha sonra merkezden gönderilen valiler aracılığı ile idare edilmiştir. İşte Sâcoğullarının (892-929) bilinen ilk atası Ebû Sâc Divdâd b. Divdest'in oğlu ve bu devletin kurucusu olan Ebû Ubeydullah Muhammed el-Afşin de Abbasiler tarafından 892 yılında Azerbaycan valiliği ile görevlendirilmiş bir Türk komutandı (İbnü'l-Esir, 1991, s. 365). Onun bölgede bağımsız bir devlet tesis etmeyi başarması aynı zamanda Türklüğün yayılmasını da hızlandırdı. Bu etki İran ve Ermeniyye taraflarında da kendisini hissettirdi. Sâcoğullarından başka sırasıyla Büyük Selçuklular (1040-1157) Hârezmşâhlar (1097-1231), Karakoyunlular (1351-1469), Akkoyunlular (1340-1514), Safeviler (1501-1736) ve Osmanlıların (1308-1918) olmak üzere bölgede Türk Türk hâkimiyeti her dönem varlığını hissettirdi (Buniyatov, 1991, s. 318-319).

Bölge hem bulunduğu konum itibariyle hem de sahip olduğu yer altı kaynaklarından dolayı birçok ülke tarafından hâkimiyet altına alınmak istenmiştir. Bu durum bölgede önemli mücadeleleri de beraberinde getirmiştir (Uca, 2017, s. 329).

Güney Azerbaycan bölgesi, Rusya ile İran arasında XIX. yüzyılın başlarında Kafkaslara hâkim olma mücadelesinde kuzey Azerbaycan bölgesinden ayrılan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde İran, Kafkasya'daki Rus İmparatorluğu'nun ciddi baskısı altındaydı. Bu baskı sonucunda 12 Ekim 1813'te Gülistan antlaşması imzalanmış ve *"Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları"* Rusya'ya bırakılmıştır. Daha sonra Rusya ile yine birtakım mücadeleler yaşanmış ve bu defa 10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan Kuzey ve Güney Azerbaycan bölgeleri olarak ikiye ayrılmıştır (Keçeci, 2010, s. 89; Yeşilot, 2008, s. 188-189).

Güney Azerbaycan bölgesinin kuzeyinde Aras Nehri, güneyinde Hamse, doğusunda Talış ile Muğan dağları ve batısında Türkiye bulunmaktadır (Özdemir, 2020, s. 361). Bu coğrafyada Türkler yoğun olarak yaşadıkları gibi İran'ın hemen her bölgesinde Türklere rastlamak mümkündür (Topaloğlu, 1996, s. 32). Türklerin İran'daki hâkimiyeti XX. Yüzyıla kadar yani Pehlevi'nin iktidar dönemine kadar devam etmiştir. Namiq Musalı, İran'ın bin yıldan fazla bir süre Türk hâkimiyetinde olduğunu Alman Türkolog Gerhard Doerfer, Amerikalı bilim adamı John Masson Smith ve İtalyan oryantalist Alessandro Bausani'nin verdikleri bilgileri örnek göstererek açıklar. 1924 yılının Aralık ayında İran Şahlığına getirilen Rıza Pehlevi ile beraber İran'daki Türk hâkimiyeti de sona ermiş ve Fars kimliğinin ön planda olduğu bir sürece girilerek Türkler üzerindeki baskı artmaya başlamıştır (Musalı, 2018, s. 133; Atuk, 2017, s. 228; Topaloğlu, 1996, s. 31). Güney Azerbaycan bölgesi için gönderilen valilerin de Fars kökenli olması bu baskının birçok alanda görülmesine neden olmuştur. İzlenen bu politika neticesinde Azerbaycan Türklerinin neşriyatları Farsça olarak çıkmış, fakat Türkçe konuşulmaya devam edilmiştir (Yücebaş, 2019, s. 78).

İran'ın Güney Azerbaycan üzerindeki politikalarına rağmen Türkiye ile ilişkileri zaman zaman bazı sorunlar yaşansa da iyi yönde ilerlemeye devam etmiştir. Bu durum 1930'lu yılların başından itibaren daha net bir şekilde görülmüş ve karşılıklı ziyaretlerle beraber üst düzeye çıkmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 5 Eylül 1934).

Türkiye-İran Sınır Antlaşması (23 Ocak 1932) ve Güney Azerbaycan Bölgesine Etkisi

Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye sorun olarak kalan meselelerden biri Türkiye ile İran arasında yaşanan sınır olayları olmuştur. Bu mesele Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiş fakat bir türlü kesin bir şekilde çözümlenememiştir (Vakit, 8 Temmuz 1930). Sınırda yaşanan asayiş olayları hem Türkiye hem de İran açısından bir sorun olarak görülmüş ve ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Sınır sorununun temelinde yatan sebep iki ülkenin de etnik çeşitliliğinin fazla olması ile açıklanabilir. Burada her iki devlet de kendilerine göre haklı gerekçeler ileri sürmüştür. İran, Azerbaycan Türkleri ile Türkmenlerin Türkiye tarafından kışkırtıldığını ileri sürerken, Türkiye sınırda meydana gelen olaylardan İran'ı sorumlu tutmuştur. Özellikle sınırdaki Kürt aşiretlerine İran tarafından destek verildiğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 2011, s. 68). Bu sorunu çözmek ve ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla 23 Ocak 1932'de muallak meselelerin dostane bir şekilde halledilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Sınır meselesinde yaşanan sorunların tamamen ortadan kalkması için bir hakem antlaşması imzalanmış ve sınır sorunu çözüme kavuşturulmuştur (Servetifünun, 4 Şubat 1932). Bu antlaşma ile hem Türkiye hem de İran bazı toprak parçalarından vazgeçmek durumunda kalmıştır. İran Ağrı Dağı'nın tamamını Türkiye'ye bırakırken, Türkiye de Kotur bölgesinin belli bir kısmından feragat etmiş ve Bazergan yakınında iki ayrı toprak parçasını İran'a vermek durumunda kalmıştır (Kara, 2010, s. 128). Daha önce de belirtildiği gibi 1930'lu yılların başından itibaren iki devlet arasındaki ilişkiler olumlu yönde ilerlemiştir. Bu ilişkiler 1933 yılında ise her bakımdan iyi olarak değerlendirilmiştir (Özgiray, 1995, s. 694).

İki ülke arasındaki sınır sorunu her ne kadar 23 Ocak 1932 yılında imzalanan hakem antlaşması ile çözüme kavuşturulsa da bir sınır komisyonu oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu komisyonun çalışmaları 1934 yılına kadar devam etmiştir (Kaya, 2004, s. 76-82). Türkiye tarafından oluşturulan sınır komisyonundaki heyete Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri Fazlı Bey başkanlık etmiştir. Fazlı Bey, 1933 yılında heyetteki üyelerle beraber Güney Azerbaycan'ın Makü şehrine gitmiştir. Burada Türkiye-İran Daimî Hudut Komisyonu çalışmalarının yürütülmesi planlanmıştır. Fazlı Bey, Makü'de bulunduğu zaman zarfında çeşitli tetkikler yapmış ve bunları 8 sayfalık bir rapor halinde dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye sunmuştur (BCA, 030.10.0.0/261.759.1). Fazlı Bey, İran hakkında bilgi sahibi olup İran'ın durumuna vakıf birisi olarak bilinmektedir. Onun bu özelliği Makü'de toplanan Türkiye-İran Daimi Hudut Komisyonu'nda Hükûmeti temsil eden heyetin başkanlığını yapmasında etkili olmuştur (Kurtcephe & Balcıoğlu, 1992, s. 250-251). Fazlı Bey'in hazırlamış olduğu rapor, Türkiye'nin Güney Azerbaycan'da bulunan Türklerle yakından ilgilenmesi için neler yapılabileceğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bölgede bulunan Türklerin milli benliklerini her türlü baskıya rağmen koruduklarını belirten Fazlı Bey, bu hususu Türkiye'nin göz ardı etmemesi gerektiğine dikkat çekerek çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.

Birinci Umumî Müfettişlik Başmüşaviri Fazlı Bey'in Güney Azerbaycan Hakkındaki Tespitleri (13 Ocak 1934)

Fazlı Bey'in Güney Azerbaycan Türkleri ile ilgili gözlemleri günümüz Türk dünyası ile doğrudan bağlantı kurulması açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. O, tetkiklerini iki husus üzerinden yoğunlaştırmıştır:

> *"1- Azerbaycan Türkleri, Türkiye ile büyük Türk kitlesi arasında bir ulaşım hattı üzerindedir. Bunların milli mevcudiyetlerini muhafaza etmeleri ana vatanda doğan içtimai inkılap hareketlerinin ve milliyet cereyanlarının kolaylıkla büyük Türk kitlesine intikalini sağlayacak ve böylece kültür birliğinin yıkılması önlenmiş olacaktır. Bu durum aynı zamanda Türk kitleleri arasında tecanüs (türdeş) tesisine yarayacaktır. 2- Türkiye'nin doğusunda mevcut ve Türkçeden başka aile dili kullanan Türklerin temsili işinde bir yanlarının yabancı ülkelerdeki Türk kitlesine dayanması Türk dünyası için çok faydalı olacaktır. Bu vaziyet onların Türk olmayan ecnebilerden tecridine ve milli benliğe kudretle sarılmalarına hizmet edecektir"* (BCA, 030.10/261.759.1, s. 1).

Fazlı Bey, Güney Azerbaycan Türklerindeki milli benliğin bir kaç sene öncesine kadar İran Hükûmetinin temsil işinde gösterdiği şiddetten dolayı şuursuz olarak arttığına dikkat çekmiştir. Ona göre Birinci Dünya Savaşı'nda bölgeye giden Türk kıtalarının attığı tohumlar karşılığını vermiş ve Türkiye'deki inkılâp hareketlerinin bölgede gelişmesine zemin hazırlanmıştır. Özellikle milliyet duygularının şuurlu bir şekilde ilerlemesini sağladığını ve bu durumun da gelecek için önemli olduğunu vurgulamıştır. Güney Azerbaycan'da insanların genel olarak Türkçe konuştuğuna dikkat çeken Fazlı Bey, Türk heyetini selamlamaya gelen kıta, zabitan ve resmi kumandanların dışında herkesin Türkçe konuştuğunu ve hatta Farsça haricinde başka bir dil bilmeyen bir albayın bile kendi askerine meramını anlatabilmek için Türkçe öğrenmek mecburiyetinde kaldığını söylemiştir (BCA, 030.10/261.759.1, s. 1-2).

Tarihsel olarak Güney Azerbaycan bölgesine baktığımızda bu bölgede Türk hâkimiyetinin bin yıldan fazla sürdüğü görülür. Bu durum bölgede yaygın olarak Türkçe'nin kullanılmasını da kaçınılmaz kılmıştır. Bilindiği üzere bölgede son Türk hâkimiyeti olan Kaçar Hanedanlığı döneminde Türkçe, sarayda ve orduda resmi dil olarak kullanılmıştır (Musalı, 2018, s. 141).

Kaçar Hanedanlığı'nın hâkimiyeti 1924 yılı Aralık ayında son bulunca hem Türkler hem de Türkçe üzerinde baskı politikaları şiddetini artırmaya başlamıştır. İran'ın uyguladığı bu politika ile öncelikle Türkçe neşriyat engellenmeye çalışılmıştır. Bu yıldırma politikası 1941'lere kadar yani Güney Azerbaycan'a Sovyet ordusunun girmesine kadar devam etmiştir (Topaloğlu, 1996, s. 41-42).

Fazlı Bey, hazırlamış olduğu raporda Güney Azerbaycan'da bulunan her ferdin kendileriyle yakından alakadar olduklarının özellikle altını çizmiştir. Bölgedeki insanların her fırsatta kendilerinin de Türkiye'deki Türklerle kan kardeşi ve Türk olduklarını söylemek için büyük bir çaba harcadıklarına dikkat çekmiştir. Fazlı Bey, İran Şahı tarafından öldürülen Makü Serdarı Murtaza Kulu Han'ın evine misafir olduklarını ve bu zatın 9-10 yaşlarında bulunan Hasan ile arasında geçen diyaloğu da raporunda sunmuştur. Fazlı Bey diyalog esnasında çocuğun kendilerinden Türkçe harflerini öğrenmeğe heveslendiğini dile getirmiştir. Heyette bulunanların bu çocuğa Türkçe harflerini öğretmeye çalıştıklarını ve çocuğun da kısa bir süre içerisinde matbaa harflerini taklit ederek Arap harfleri ile ve Türkçe bir yazı yazdığını söylemiştir. Çocuğun yazdığı cümle şöyle aktarılmıştır: *"Men Türküm. Öz dilim Türkçe idi. Veli (Fakat) Mene medresede Farisi (Farsça) ohuduplar (öğretmişler)!"* Fazlı Bey, çocuğun yazmış olduğu cümlenin kendilerine yapılmış bir yakınma olduğunu söylemiştir (BCA, 030.10/261.759.1, s. 2).

Türkçe'nin bölgede yaygın olarak kullanıldığını belirten Fazlı Bey, sınır tespit komisyonunda görev alan bir memur ile arasında geçen konuşmaya da raporunda yer vermiştir. Bu konuşmayı şöyle dile getirmiştir: *"Hudut tahdidine memur zabitandan dinledim: İran Zabiti neferine Farisi bir emir vermiş nefer anlayamamış bizim zabit kumandayı Türkçe tekrar edince "Men Türki danişirem (Ben Türkçe konuşuyorum) Farisi bilmirem (Farsça bilmiyorum)"* demiş ve emri yerine getirmiştir. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Güney Azerbaycan'da her ne kadar konuşma dili resmî olarak Farsça olsa da İranlı kumandanların askerlerine meramlarını anlatmakta zorlandıkları görülmüştür. Fazlı Bey, yine bir gün Urmiye Valisi Muzaffer Han'la birlikte Bahçecik köyünden Makü'ye gittiklerini, yolda Hacı Emin Paşa isminde bir şahsa rastladıklarını, bu şahsın "*Valiye bir kâğıt uzatıp bunu ohu mene de ki ne isteyüpler" Vali ise "senden bir şey istemezler kıtlık oldu. Zahire isterler dedi. Hacı Emin Paşa bu Farisidir ben anyamadım cevabını verdiğini"* ifade etmiştir. Fazlı Bey, yukarıdaki örnekleri vererek bölge insanının Türkçeyi yaygın olarak kullandığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Aynı heyette yer alan Birinci Umumi Müfettişlik Cumhuriyet Halk Fırkası kâtibi Alaattin Bey kendilerinden birkaç gün önce Tebriz'e gitmişti. Alaattin Bey'i takip etmekle görevlendirilen memurla arasında geçen konuşma aslında İran yönetiminin siyaseti hakkında da bilgi vermektedir. Görevli memur kendisinin Türk olduğunu belirtmiş ve İran hükümetinin temsil siyasetini şiddetle tenkit etmiştir. Türklerin İran'ın uygulamış olduğu bu siyasete tahammül edemeyeceklerini söyleyen memur, "Farslar ne kadar bedbahttır" diyerek onların bir Türk'ü takip etmek için başka bir Türk'ü memur ettiklerini söylemiştir (BCA, 030.10/261.759.1, s. 2-3).

Türk heyetinin faaliyetleri esnasında görevli olan Türk çocuklarının kendileriyle yakından ilgilendiklerine, fırsat bulduklarında ise konuşmak için çabaladıklarına dikkat çekmiştir. Bu çocuklar Türk heyetinden çeşitli eşyaların isimlerini sormuş ve kendilerince de o eşyaya verilen ismin aynı olduğunu duyduklarında büyük bir sevinç yaşadıklarını söylemiştir. Onların bu sevinçlerini Fazlı Bey, "kalplerinin göğüslerinde kabardığı ve çarptığı hissedilmekteydi" diye aktarmıştır. Bu duyguların belirgin bir şekilde ortaya çıkmasında siyaseten bağlı oldukları İran yönetimi dışında *"kanla ve dille bağlandıkları daha yüksek bir camiayı şahıslarımızda sezmelerinden ileri geldiği anlaşılıyordu"* diye açıklamıştır (BCA, 030.10/261.759.1, s. 2-3).

Bölge hakkındaki müşahedelerini anlatmaya devam eden Fazlı Bey, Merent'te karşılaştıkları bir çocuğun Türk heyetini şapkalı görünce Avrupalı zannettiklerini ve Türkçe konuştukları zaman "siz efendi misiniz" dediğini, "Efendi sizde kullanılmaz bu sözü nereden öğrendin?" diye sorduklarında ise çocuğun şöyle cevap verdiğini söylemiştir*: "Bizden çok gelip geçerler ben efendileri tanırım, biz Rum Türklerine efendi deriz. Biz de Türk'üz amma siz bizden daha selikalısınız (tekâmül etmiş)."* Fazlı Bey, çocuğun Fars olduğunu zannettiklerini fakat çocuğun *"Ben medrese görmedim. Medreseden çıkanlar Fars olurlar"* diye cevap verince şaşırdıklarını ifade etmiştir (BCA, 030.10/261.759.1, s. 3).

Fazlı Bey, yine bir gün Makü'ye bağlı Kalecik köyünde Bağır Han adında bir zat tarafından düğüne davet edildiklerini, düğünün oranın hanlarından birinin kızı ile bir diğer hanın oğluna ait olduğunu belirtmiştir. Burada sohbet ederlerken konunun derhal Türklüğe intikal ettiğini ve Bağır Han'ın *"Siz hepiniz Türk'sünüz bize bir Fars tipi gösterin de görelim."* dediğini, Fazlı Bey, karşılarında bulunan *"İran heyetinden hudut komiseri Mufahhami Hanı göstererek Fars budur"* diye cevap verdiğini ifade etmiştir. Fars olduğu söylenilen "*Mufahhami Han da Bağır Hanı gösterdi bu da onlardandır dedi. Bağır Han bunu şiddetle reddetti ve Ben Afşar'ım halis Türküm"* ifadelerini kullandığını söyleyen Fazlı Bey, Mufahhami Han'ın bir Hintliye, sarışın ve ela gözlü pembe çehreli Bağır Han'ın ise bir Türk'e benzediğini belirtmiştir. Fazlı Bey, bu iki şahsın *"aynı milliyete mensup olmalarına zaten gönlümüz de kail olamazdı"* diyerek latife etmiştir (BCA, 030.10/261.759.1, s. 3-4).

Fazlı Bey, Kuzey Azerbaycan yani Rusya tarafında kalan Azerbaycan Türklerinin daha şuurlu milliyetperver olduklarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu bölgeden geçerken bir gümrük memuru ile karşılaştıklarını ve onun yeni nesilden olduğunu ve komünist tanınmak itibariyle memuriyete girdiğini bildirmiştir. Bu şahısla sohbet eden Fazlı Bey, konuşma esnasında şahsın bir kız çocuğu olduğunu ve adını Suna koyduğunu öğrenmiştir. Bu adın ölen annesinin adı olduğunu söyleyen şahıs soyunu yaşatmak için böyle bir isim koyduğunu belirtmiştir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bölgede Türklük duygusunun oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Fazlı Bey'e göre komünistlik hisleri içinde bu soy yaşatma arzusu oldukça dikkat çekicidir. Bölgedeki izlenimlerine devam eden Fazlı Bey, üç Türk ile trende bir kompartımanda beraber seyahat ettiklerini, bu seyahat esnasında bir yerin boş kaldığını ve oraya birini getirmek için kendilerinden izin istenildiğini ve bunu kabul ettiklerini ifade etmiştir. Görevlilerin kendi yanlarına oturtacakları şahsı getirmeye giderlerken anî olarak kapının açıldığını ve içeriye uzanan bir başın ağzından şu sözlerin döküldüğünü: *"Men Türküm. Yanınıza biri katılacak Türkçe bilmez gibi davranacak, yanında laf etmeyin sizi gözleyicidir"* deyip gittiğini ifade etmiştir. Fazlı Bey, kendilerine bilgi veren Türk'ü gördükten sonra kendilerinin yalnız ve garip olmadıklarını Türklük için çarpan yüreklerin olduğunu vurgulamıştır (BCA, 030.10/261.759.1, s. 4).

Fazlı Bey, Tiflis'e geldikleri zaman hamalların kendilerinden Rus parası istediklerini "in Turist" salonunda karşılarına çıkan ve milliyetini sezemedikleri bir Ermeni'nin *"ben Rus parası vereyim. Vezne açılınca tebdil eder, bana verirsiniz dedi ve on beş manat verdi"* diyerek başından geçen olay hakkında bilgi vermiştir. Bu Ermeni, hamal gidince fazla durmak istemeyerek parasının karşılığını talep etmiştir. Ermeni'nin kendilerinden bir buçuk Manat için bir Türk lirası istediğini, Hükümetin Türk lirasına tayin ettiği 89 Kapik'in (para birimi) devlet mağazalarından alış verişteki kıymeti göz önüne alınınca bir liranın on manata denk geldiğini bildirmiştir. Bununla beraber hariçte gizli olarak 51 manata ve daha fazlaya bozdurma imkânı vardı. Derhal bir Türk makinistin yanlarına geldiğini ve Ermeni'ye sert sert hitap ederek on beş manatı verdiğini ve Türk lirasını yirmi manat olarak bozduğunu belirtmiştir (BCA, 030.10/261.759.1, s. 4).

Bölgedeki tespitlerini aktarmaya çalışan Fazlı Bey, İranlıların Güney Azerbaycan'da dairelerde Farsçadan başka bir dil konuşturmadıkları ve Türk adını bile ağza aldırmadıkları gibi cebri temsil hareketlerine teşebbüs ettiklerini ifade etmiştir. İran yönetiminin sergilediği bu politika halk arasında ters tepince İran yönetimi bundan vazgeçerek başka çarelere başvurmuştur. Öteden beri İran'da yazı dilinin Farsça olduğunu öğrenen Fazlı Bey, bu dile hâlâ daha çok ehemmiyet verildiğini ve her tarafta hassaten Türk bölgelerinde okullar açıldığını bildirmiştir. Ziyaret esnasında bu okullardan bazılarını görmek istediğini ama bunun istekle karşılanmadığını gördüklerinden dolayı gerçekleşmediğini söylemiştir. Güney Azerbaycan'da yapılan eğitimin Türkiye'deki gibi medreselerde okutulan Arapça gibi Farsçaya mana verilerek yapıldığını fakat çocukların konuşma dilinin yine Türkçe olarak devam ettiğine dikkat çekmiştir. Bu durumun Farsça yazılmış eserlerin okunmasına hizmet ettiğini ancak konuşma dillerinin değişmesine tesir etmediğini ifade etmiştir. Böyle bir ortamın olsa olsa içlerinden bazılarının konuşma kudretini kazanmasına yarayacağını, onun haricinde milli benliğin en önemli dayanağı olan dilin kaybolmasına tesir edemeyeceğini vurgulamıştır (BCA, 030.10/261.759.1, s. 5).

Fazlı Bey, İranlıların Türkiye'ye yakın olan kentleri hassaten imar etmeye çalıştıklarını ve yollarını daha iyi bir duruma getirerek Türkiye'nin kendilerine yakın bölgelerine bakarak medeni üstünlük tesisine çalıştıklarını belirtmiştir. Türkiye sınırına yakın olan askeri birliklerin kıyafetlerinin daha iyi olduğunu, bununla beraber askerî binalarını düzenlediklerini ve böylece iyi binalar vücuda getirdiklerini söylemiştir. Makü dışında başka yerlerde çok fazla kalamadıklarını ifade eden Fazlı Bey, İran yönetiminin Türk muhiti olan Tebriz'de münevver ve üstün bir Farsçı tabakası vücuda getirmek için çalıştıklarını işitmiştir. Ona göre Türk benliği için en büyük tehlike İran hükümetinin uyguladığı bu politikadır. Bu hususu da şu örnekle dile getirmiştir:

> *"Tarihin gösterdiği misallerle öğrenebiliyoruz ki temsilde kalabalıktan ziyade medeni üstünlük muvaffak oluyor. İranlılarda bilhassa Tebriz'de Türk diline hele Türk harflerine karşı şiddetli bir husumet ve hassasiyet vardır. Ermeniceye bile yer verilen bu memlekette Türk dili ve hele Türk harfleri en küçük müsamahaya mazhar olamamaktadır. İranlıların bu hassasiyet haklarıdır. Fakat bizim için benliğini muhafaza etmesi lazım olan bu kitleye karşı doğrudan doğruya olmasa da kendilerini ayakta tutabilecek ve düşmelerine mani olacak vasıtalı yardımlara ehemmiyet vermek icap eder sanırım."* (BCA, 030.10/261.759.1, s. 5-6).

Fazlı Bey, tetkiklerinde Türk dilinin Türkiye sınırları dışında ve hassaten Türkiye'den yeni ayrılan Suriye ve Irak gibi ülkelerle beraber İran, Kafkasya ve Orta Asya'da da hâlen çeşitli dillerle konuşanlar arasında anlaşma dili olduğunu ve varlığını devam ettirdiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin bu durumu göz ardı etmemesi gerektiğini ve daha fazla ihmalkâr davranılması halinde Türk dilinin bu imtiyazı kaybedeceğini vurgulamaya çalışmıştır. Balkan ülkelerinde de Türkçeyi anlayanların ve konuşanların çok olduğunu söyleyen Fazlı Bey, Türkçe'nin Türkiye dışındaki Türklerin benliğini muhafaza etmelerinde önemli olduğunu dile getirmiştir. O, Türkçe'nin varlığını devam ettirmesi için şu tavsiyelerde bulunmuştur:

> *1- Tebriz'de tebaamız 3-5 Ermeni'den ibarettir. Orası mühim bir Türklük merkezi olmak itibariyle suni bir koloni vücuda getirmek ve münevver bir Türk cemaatini oraya sokup barındırmak ve yaşatmak çaresini aramak ve temin etmek lazımdır. Ta ki orada bir Türk mektebi açabilmenin yolu bulunabilsin.*
>
> *2- Türk dilini kolayca neşredebilmek için münevverlerimizin orada Fransızca öğretme mektepleri açmalarını en doğru yol gibi görürüm. Çünkü oradaki Türkler bu mekteplere serbestçe rağbet edebilirler. Ve mahalli Hükümetin dikkat nazarını celp etmeden Türk harfleri öğretilmiş olur.*

3- İstanbul'daki Üniversitede veya hükümet merkezinde ilmî bir mecmua çıkarma ve bunda hudutlar haricindeki milli cereyanları mevzubahis etmeden sadece ilmî ve fenni yazılara ehemmiyet vermek ve bu suretle hükümetleri kuşkulandırmadan bu mecmuayı en ucuz fiyatla komşu memleketlere sokup satmak muvafık olur. Bu Mecmuanın yaşaması için bütün memurlar ve zabitler mecburi abone edilmelidirler. Diğer münevver tüccar ve sair vatandaşlar da propaganda ile bu aboneye teşvik edilmelidirler. Bu mecmuada üniversitemizin yeni gelen şöhretli profesörlerinin dilimizde yazılmış makaleleri hassaten yer almalıdır.

4- Bundan başka dilimizde yazılmış ve yazılacak güzel ve meraklı romanları tab ve temsil etmek suretiyle bu memleketlerde yok bahasına satmalıyız. Hatta bir nispet dâhilinde bedava bile tevzi ettirmeliyiz ve bu kabil neşriyatı teşvik etmeliyiz. Bendeniz, Cenup Azerilerinin bizim şairlerin eserlerinden hangilerini okuduklarını bildikleri ve okuduklarını sordum. Kendi lehçelerinde olmak itibariyle sadece Fuzuli Divanı'nın okunduğunu öğrendim. Diğerleri ya hükümdarları met etmek veya mezhep gayretini gütmek itibariyle bu memleketlere girememişlerdir. Fuzuli Divanı da daha çok bir zümreye inhisar etmiştir. Buna mukabil suya sabuna dokunmaz basit aşk masallarından ibaret olan Âşık Kerem, Âşık Garip, Arzu ile Kamber ve lâtifelerden ibaret olan Hoca Nasrettin gibi kitaplardan her okuma bilen Türk'ü haberdar gördüm. Ve aramızda kültür rabıtası olarak konuşma diliyle sadece bunları bulabildim. Kültür hareketleri arasında Van'da veya sair hudut şehirlerinden birinde bir mektep açıp hariçteki Türkleri kabul etmek ve okutmak ve bir mecmua neşretmek gerekmekte mütalaa olunabilir. Maksada daha yakın olan bu hareketin manası hasımlarımızca kolayca sezilebileceğinden teyakkuzu ve makabil tedbiri mucip olur diye korkarım. Ve bu okutma ve neşriyat işinin uzak merkezlerde yapılmasını daha doğru bulurum.

5- Hudutlara yakın şehirlerimizin imarına ve bunlarla aramızda ticarî revabıt tesis edecek ve yaşatacak yolların inşasına ve bu suretle medeni üstünlüğün bizim tarafta muhafazasına ve birbirimizle kaynaşma ve yaklaşma teminine mesai sarf etmemiz icap eder (BCA, 030.10/261.759.1, s. 6-7).

Fazlı Bey, Türklük merkezi olarak gördüğü Tebriz'de önemli faaliyetlerin yürütülebilmesi için münevver bir Türk cemaatini Tebriz'e yerleştirmek gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bölgede Türk okullarının da açılmasını dile getiren Fazlı Bey, bunun Fransız öğretme okulları adı altında açılması gerektiğinin daha doğru olacağını dile getirmiştir. Böylece Türkçe faaliyetlerin yürütülmesi esnasında merkezi hükümetin dikkatinin çekilmeyeceğini ve Türk harflerinin daha rahat bir şekilde öğretileceğinin altını çizmiştir. Bununla beraber İstanbul Üniversitesi'nde veya Hükümet tarafından çıkarılan ilmî bir derginin Güney Azerbaycan'a düzenli olarak gönderilmesini ve Türkiye'nin iç merkezlerinde bir okul açılması gerektiğini ve Türkiye dışındaki Türklerin buraya getirilerek eğitimlerini tamamladıktan sonra tekrar ülkelerine gönderilmesini tavsiye etmiştir. Fazlı Bey, manevi üstünlüğün hâlen Türkiye'de olduğunu, Türk devletinin ve cemiyetinin manevi kudretinin açık olarak göze çarptığını söylemiştir. Bu hususta da şu örneği vermiştir: *"Bize iltica etmek en mühim emeli olan bir İran Türk köylüsü iltica sebebini kendi mantığı ile izah ederken "Türkiye'de kanun var, adalet var bizde şallak (Tokat, dayak) var"* dediğini belirtmiştir. Türkiye tarafına geçenlerin Türkiye'yi daha ileri görmelerini ve diğer ülkelerde yaşayan Türklerin arkalarında Türkiye'yi destekçi olarak görmeleri gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bunun için gerekli çalışmaları başlatarak Türkiye'ye daha emniyetle dayanabilmelerinin sebeplerini oluşturmak mecburiyetinde olunması gerektiğini vurgulamıştır (BCA, 030.10/261.759.1, s. 8).

SONUÇ

Güney Azerbaycan, Türk varlığının kendini her alanda hissettirdiği bir bölge olarak kabul görmüştür. Uzun yıllar Türk devlet ve hanedanlıklarına ev sahipliği yapan bölge doğal olarak tarihi, kültürel, toplumsal ve siyasi gelenekleri ile varlığını devam ettirmiş ve önemini korumuştur. Cumhuriyet Türkiye'si ile beraber İran ile ikili ilişkiler çerçevesinde bölge ile ilgilenilmeye başlanmıştır. Bu ikili ilişkiler neticesinde Osmanlı Devleti'nden bir sorun olarak kalan sınır meselesinin çözülmesi amacıyla 1932 yılında bir antlaşma imzalanmıştır. Fakat iki ülke arasındaki sınırın bir hakem heyeti ile neticelendirilmesi amaçlandığından 1933 yılında Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri Fazlı Bey başkanlığında bir heyet Güney Azerbaycan bölgesinde yer alan Makü'ye gönderilmiştir. Burada çeşitli incelemelerde bulunan Fazlı Bey bölgenin Türk karakteristiğini ön planda tutan bir rapor hazırlamıştır. 8 sayfa olarak hazırlanan rapor dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye sunulmuştur. Bu rapor, Türkiye ve Türk dünyası açısından da üzerinde önemle durulması gereken bilgiler içermektedir. Fazlı Bey, Güney Azerbaycan'da bulunan Türkler ile Türkiye arasındaki ilişkilere ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. Bölgede Türkçe'nin Fars baskısına rağmen yaygın olarak kullanıldığını çeşitli örnekler vererek aktarmıştır. Türkçe'nin hem Güney Azerbaycan'da hem de Osmanlı Devleti'nden yeni ayrılmış bölgelerde hâlâ anlaşma dili olarak kendini muhafaza ettiğine dikkat çekmiştir. Türkiye'nin bu durumu göz önünde bulundurarak dikkatli bir politika gütmesini tavsiye etmiş ve hem Güney Azerbaycan'da hem de Türkiye'de okul açılması gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Güney Azerbaycan'da açılacak okulun bir Türk muhiti olan Tebriz'de açılmasını ve bunun da Türk okulu adı altında değil Fransızca eğitim veren bir okul adı altında açılması gerektiğini savunmuştur. Böylece merkezi hükümetin dikkatini çekmeyeceklerini ve Türkçe'nin rahat bir şekilde öğretileceğini söylemiştir. Fazlı Bey, Türkiye'de açılacak okulun da sınır şehirlerinden ziyade iç kesimlerde açılmasının daha uygun olacağını ve böylece hasımların kolayca sezebileceği bir durumun olmayacağını belirtmiştir. Bununla beraber Türkiye'de ilmî ve fennî bir dergi çıkarmak ve bu dergiyi Güney Azerbaycan'a sokup ucuz bir şekilde satarak insanların abone edilmesinin önemine değinmiştir. Türkçe yazılmış hikâye ve romanların da bölgede ucuz hatta bedava dağıtılmasını teşvik etmek gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Böylece Türkçe'nin bölgede yaygın olarak kullanılacağını ve kültürel özelliklerin korunacağını savunmuştur. Fazlı Bey, sınır şehirlerinin imarına önem vererek Güney Azerbaycan ile ticari ilişkilerin geliştirilmesini ve kaynaşmanın daha da artırılması gerektiğine işaret etmiştir. Fazlı Bey kısaca Güney Azerbaycan ile tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini ve Türkiye ile Türkistan arasında yer alan bu geçiş hattının korunması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). Servetifünun, 4 Şubat 1932, No: 1851-166. Vakit

Annaberdiyev, A. (2006). *İran Türkmenleri (1881-1979),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul.

Anonim, Târîh-i Sistân, (Çev. Vural Öntürk), İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2018.

Atuk, M. V. (2017 Güz). "İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(35), ss. 219-247.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. (1987). *Fütûhu'l-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara.

Buniyatov, Z. M. (1991). "Azerbaycan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. IV, TDV, ss.317-322.

Çete, M. (2007). *Türkiye İran İlişkileri (1919-1938),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sakarya.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

Kara, P. (2010). *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitürü [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Konya.

Kaya, M, (2004). *Türk-İran İlişkileri (1923-1938),* Fırat Üniversitesi [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Elazığ.

Keçeci, S. (2010). *The Second Russo-Persian War (1826-1828) and The Immigration of Armenians From Persia to Transcaucasia Following The Treaty of Türkmençay of 1828,* Bilkent University [A Master's Thesis], Ankara.

Kurtcephe, İ. & Balcıoğlu, M. (1992). "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM,* Sayı: 3, ss. 247-269.

Musalı, N. (2018). "Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (asobid),* 2(4), ss. 131-171.

Özdemir, S. (2020/Yaz). "Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu", *Tarih ve Günce (Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi)*, Sayı: 7, ss. 359-386.

Özgiray, A. (1995). "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 11(33), ss. 687-698.

Saray, M. (2006), *Türk-İran İlişkileri,* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Sümer, F. (1989). «XV. Yüzyılda Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta Hüküm Süren Türkmen Hânedanı (1340-1514), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, ss. 270-274

Topaloğlu, Ö. (1996), *Çağdaş İran Tarihi (1914-1945),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Elazığ.

Uca, A. (2017). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri: Ali Bey Hüseyinzade (Turan) Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, Konya: Köymen Yayınları.

Yeşilot, O. (2008). "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 36, ss. 187-199.

Yıldırım, E. (2011). *Türkiye ve İran İlişkileri (1918-1960),* İstanbul: Giza Yayınları.

Yücebaş, F. (2019). "Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 123(242), ss. 73-88.